

УДК 372.81

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-2-36>

Лариса СУБОТА,

orcid.org/0000-0003-4740-4486

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри української мови*

*Навчально-наукового інституту міжнародної освіти
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) lorasub@ukr.net*

Марина ВЕЛУЩАК,

orcid.org/0000-0003-4595-0467

кандидат педагогічних наук,

*асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) maryna.velushchak@gmail.com*

МОВЛЕННЄВІ СИТУАЦІЇ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена розгляду значення мовленнєвих ситуацій у процесі формування та розвитку навичок мовленнєвого спілкування у здобувачів вищої освіти. Актуальність статті зумовлена тим, що у контексті глобалізації та зростаючої ролі мовного спілкування у сучасному світі, вивчення мовленнєвих ситуацій є важливим для педагогічної практики та наукових досліджень. Автори ставлять за мету дослідити теоретичні основи та практичні можливості використання мовленнєвих ситуацій як ефективного засобу впливу на формування та вдосконалення комунікативних навичок.

У статті «мовленнєва ситуація» трактується як ситуація мовлення, ситуативний контекст мовленнєвої взаємодії, а також набір характеристик ситуативного контексту, релевантних для мовленнєвої поведінки учасників комунікативної події, що впливають на вибір мовленнєвих стратегій, прийомів, засобів. Автори виокремлюють такі компоненти мовленнєвої ситуації, як мета та мотив дії, учасники мовленнєвого акту, їхні взаємовідносини, часові та локальні особливості, особливості структури контексту в умовах інтерактивного спілкування.

У статті досліджено теоретичні засади та практичні аспекти використання мовленнєвих ситуацій як ефективного засобу впливу на розвиток комунікативних здібностей. Зокрема, у статті розглядаються типи мовленнєвих ситуацій, методи їх створення та застосування в освітньому процесі. Автори висвітлюють психологічні та методичні аспекти використання мовленнєвих ситуацій для ефективного вдосконалення мовленнєвих навичок учасників освітнього процесу. Результати досліджень статті можуть бути корисні для вчителів, педагогів, лінгвістів та інших спеціалістів, що працюють у сфері мовної освіти та розвитку мовленнєвих здібностей.

Ключові слова: *компонент мовленнєвої ситуації, комунікація, мовленнєві навички, мовлення, метод.*

Larysa SUBOTA,

orcid.org/0000-0003-4740-4486

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Language
Educational and Scientific Institute of International Education
of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) lorasub@ukr.net*

Maryna VELUSHCHAK,

orcid.org/0000-0003-4595-0467

Candidate of Pedagogical Sciences,

*Assistant Lecturer at the Department of Foreign Languages for the Colleges of Humanities Faculties
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) maryna.velushchak@gmail.com*

SPEECH SITUATIONS AS A MEANS OF DEVELOPING SPEECH COMMUNICATION

The article is devoted to the consideration of the significance of speech situations in the formation and development of higher education students' skills in speech communication. The relevance of the article is due to the fact that, in the

context of globalization and the growing role of language communication in the modern world, the study of speech situations is important for pedagogical practice and scientific research. The authors aim to investigate the theoretical foundations and practical possibilities of using speech situations as an effective means of influencing the formation and improvement of communication skills.

In the article, the «speech situation» is interpreted as the situation of speech, the situational context of speech interaction, as well as a set of characteristics of the situational context relevant to the speech behavior of participants in a communication event that influence the choice of speech strategies, techniques, and means. The authors distinguish such components of the speech situation as the purpose and motive of the action, the participants of the speech act, their relationships, temporal and local features, and the structure of the context in interactive communication.

The article examines the theoretical foundations and practical aspects of using speech situations as an effective means of influencing the development of communication skills. In particular, the article discusses the types of speech situations, methods of their creation and application in the educational process. The authors highlight the psychological and methodological aspects of using speech situations to effectively improve the speech skills of participants in the educational process. The results of the article's research can be useful for teachers, educators, linguists and other specialists working in the field of language education and the development of speech abilities.

Key words: component of a speech situation, communication, speech skills, speech, method.

Постановка проблеми. У Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти зазначена важлива роль мовленнєвого спілкування «у формуванні освіченої та творчої особистості, яка вміє використовувати здобуті знання в професійних ситуаціях, розуміє, що вдосконалення культури спілкування з огляду на діалог культур, залучає процеси самопізнання, збуджує самоактуалізацію, спрямовує самореалізацію в напрямок інтеграції, викликані новітнім інтелектуально освітнім і науково-технологічним середовищем» (Загальноєвропейські Рекомендації, 2003 : 41).

При визначенні терміносполучення «мовленнєве спілкування» важливо звернутися до його компонентів. Л. Нагорнюк (2009 : 19) наголошує на розумінні мовленнєвого спілкування як «взаємодії між особами з метою передачі інформації». Психолінгвісти визначають «мовленнєве спілкування» як «взаємодію двох чи більше осіб, що здійснюється через обмін інформацією, яка може мати якісь пізнавальні, так і афективно-оціночні аспекти» (Колісниченко, 2018 : 10–11). Лінгвістичним компонентом цієї концепції є іноземні мови. У контексті мовленнєвого спілкування володіння мовою постає фундаментальним елементом, який призначений для формулювання ідеї, трансляції інформації та ефективної взаємодії (Михалюк, Баласанян, 2022 : 384–385).

У лінгвістиці під терміносполученням «мовленнєва ситуація» розуміють «ситуацію мовлення, ситуативний контекст мовленнєвої взаємодії» (Мамчур, 2021) та «набір характеристик ситуативного контексту, релевантних для мовленнєвої поведінки учасників комунікативної події, що впливають на вибір мовленнєвих стратегій, прийомів, засобів» (Васьківська, 2016). З одного боку, ситуація є стимулом для мовлення, з іншого – невід'ємною частиною комунікативного акту. Компонентами мовленнєвої ситуації є мета та мотив дії, учасники мовленнєвого акту, їхні

взаємовідносини, часові та локальні особливості, особливості структури контексту в умовах інтерактивного спілкування.

Очевидно, що мовленнєві ситуації є важливим засобом розвитку комунікативних навичок, особливо в навчанні мови. Вони створюють живі контексти для використання мови в практичних ситуаціях, що дозволяє здобувачам освіти не тільки вивчати граматику та поповнювати словниковий запас, але й навчатися використовувати їх у реальних обставинах. Отже, якість мовленнєвих ситуацій визначається їхнім реалізмом і адаптивністю до потреб здобувачів освіти. Наприклад, рольові ігри, дебати, обговорення актуальних тем можуть бути дуже ефективними, оскільки вони дозволяють відчувати себе в різних ролях і ситуаціях, використовуючи мову для вираження своїх думок, переконань та ідей. Важливість застосування мовленнєвих ситуацій у навчанні мови полягає також у тому, що вони сприяють розвитку навичок слухання, реагування та взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу, що допомагає здобувачам освіти не лише вдосконалювати своє мовлення, але й вчитися сприймати та розуміти мову інших людей. Мовленнєві ситуації створюють стимулююче освітнє середовище, де здобувачі освіти можуть відчувати себе впевнено й ефективно використовувати мову, що сприяє їхньому мовленнєвому розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Основними дослідженнями у цьому напрямі є теоретичні роботи (Бігіч, Бориско & Борецька, 2013; Тарнопольський & Кабанова, 2019), у яких запропоновано методику викладання іноземних мов, що базується на сучасних підходах до навчання та враховує вимоги сучасної освітньої парадигми. О. Ляшенко (2019) розглядає адаптивне навчання як ключовий аспект сучасних дидактичних систем. Дисертація Л. Нагорнюка (2009) зосереджується на формуванні іншомовної професійної

комунікативної компетентності майбутніх журналістів. Н. Михалюк та О. Баласанян (2022) розглядають підходи до викладання іноземної мови, спрямовані на підвищення комунікативної компетентності у сфері банківської справи. Г. Васьківська (2016) та Л. Мамчур (2021) досліджують процес формування комунікативної компетентності в інших контекстах, однак результати їхніх розвідок можуть бути корисними для розуміння процесу навчання іноземної мови. Дослідження Н. Колісниченко доповнюють узагальнене розуміння поняття «іншомовна комунікація» та «мовне спілкування» їхніми характеристиками.

Аналізовані роботи в сукупності надають широкий огляд підходів до формування комунікативної компетентності в контексті сучасних дидактичних систем, однак роль мовленнєвих ситуацій у викладанні мови потребує подальших та глибших розвідок.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних основ та практичних можливостей використання мовленнєвих ситуацій як ефективного засобу впливу на формування та вдосконалення комунікативних навичок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фахівці у галузі викладання іноземних мов наголошують, що «проблеми навчання іноземних мов потребують дослідження в плані програмно-методичного забезпечення, змісту курсу, застосування інноваційних підходів та інструментів у формуванні комунікативної та професійної компетенції студентів» (Мамчур, 2021). Методисти та психолінгвісти дедалі більше уваги приділяють пошуку чинників, що активізують практичне опанування усним мовленням під час навчання іноземної мови, та експериментальним дослідженням, звертаючись до проблеми створення комплексів різних видів ситуативної мовленнєвої практики. У розвідках, присвячених проблемі ситуативності в навчанні розмовної мови, робилися спроби визначити мовленнєві ситуації та показати, що висловлювання виникають під впливом зовнішніх щодо висловлювання ситуацій і відносин між реальними предметами та явищами.

У результаті цих досліджень, з'ясовано, що існує два типи мовленнєвих ситуацій: природні мовленнєві ситуації та навчальні мовленнєві ситуації (інколи звані штучними або уявними мовленнєвими ситуаціями). Основні відмінності між ними полягають у тому, що:

- 1) мовленнєві ситуації в житті завжди реалістичні, тоді як в навчанні – уявні;
- 2) природні мовленнєві ситуації не мають вербальних стимулів і мовленнєвих реакцій, тоді як у

навчальних ситуаціях вербальні стимули подані в словесній формі;

3) природні мовленнєві ситуації не повторюються, а в навчанні повторюються багаторазово.

Попри ці суттєві відмінності, позитивні сторони мовленнєвих ситуацій для навчання полягають у тому, що вони ставлять здобувачів освіти у ситуацію, близьку до природної, активізують їх, не привертаючи уваги до лексичного і граматичного матеріалу, пробуджують їхню уяву і дозволяють їм формувати власні ідеї мовою, що вивчається. Виходячи з класифікації мовленнєвих ситуацій, нижче можна виокремити основні типи мовленнєвих ситуацій з погляду сприйняття їх здобувачами освіти.

Комунікативна спрямованість навчання передбачає наявність ситуації, яка спричиняє мовне спілкування або сприяє йому, визначає мовленнєву поведінку учасників спілкування. Очевидно, що викладання мови не може стати природним мовним середовищем, хоча в такому разі процес навчання мови можна будувати на основі випробуваного принципу: наблизити ситуації, що створюються в аудиторії, до життя. З-поміж безлічі мовленнєвих ситуацій потрібно відібрати такі, що є типовими для процесу комунікації в повсякденному житті. Згідно з дидактичним принципом «від простого до складного» необхідно починати із простих, легко уявних ситуацій і потім переходити до складніших для уявлення, з огляду на рівень мовної підготовки здобувачів освіти.

Учені в галузі методики викладання іноземних мов виокремлюють три основні способи подання ситуацій: 1) за допомогою наочності (малюнки, серії картинок та ілюстрацій); 2) за допомогою аудіовізуальних засобів (навчальні фільми); 3) шляхом вербального опису. Багато методистів визнають, що в навчальних цілях поряд із вербальними ситуаціями можуть бути використані й наочні (Бігіч, Бориско & Борецька, 2013; Васьківська, 2016; Мамчур, 2021). Однак, на нашу думку, найкращим варіантом є штучне відтворення реальної ситуації за допомогою засобів ілюстративної наочності. Функція наочності полягає насамперед у моделюванні реальної дійсності та життєвих ситуацій у навчальних цілях.

Усі способи представлення можна поділити на основні та допоміжні. До перших належить вербальний опис, а до допоміжних – наочні та аудіовізуальні засоби. Вербальні пояснення не потребують спеціального матеріалу, легко здійсненні та відповідають таким вимогам, як мотивація діяльності, мета мовленнєвої поведінки, ознаки ситуації, передусім характер потреб (потреби запитати,

повідомити, спонукати до дії тощо, які є домінуючими в поясненні). Тому для створення ситуації живого спілкування в аудиторії необхідно враховувати: тему висловлювання (для цього дають теми, що викликають інтерес і бажання здобувачів освіти висловити свою думку), характер пропонованого висловлювання, його композиційну форму, використовувати прийоми та методи.

У деяких випадках робота із ситуаціями може бути пов'язана з роботою з текстом. У цьому разі текст може запропонувати варіації ситуації та її мовну реалізацію. Однак слід враховувати, що тексти вимагають від здобувачів освіти перенесення в різні життєві умови та ситуації відповідно до задуму автора. Тому не всі тексти можна використовувати як відправну точку для розв'язання практичних мовленнєвих ситуацій. Специфіка роботи з мовленнєвими ситуаціями відрізняється від використання ситуативних картинок у навчанні, оскільки ситуативність, що виникає в процесі природного спілкування, вимагає активнішого володіння мовою, уміння безпосередньо реагувати своєю мовленнєвою поведінкою на додаткові обставини, що виникають під час спілкування. При цьому картинка може обмежувати здобувачів освіти сюжетом або авторським задумом. Слід зазначити, що використання картинок у роботі з розвитку мовлення є загальноновизнаним і широко висвітленим у методичній літературі, робота ж в умовах природних мовленнєвих ситуацій потребує активнішого дослідження цієї проблеми.

У риторичі та лінгвістичній прагматиці компоненти мовленнєвих ситуацій поділяються на дві групи. До першої групи належать компоненти, що формують «місце дії», тобто тип і жанр мовленнєвої події, тема, місце і час спілкування та інші «зовнішні» компоненти, важливі для конкретної ситуації. Друга група включає характеристики учасників комунікації. До них належать соціальний статус, ролі, наміри (мотиви), цілі, стосунки та взаємні очікування партнерів, передусім засновані на правилах і нормах соціальної мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві загалом і в соціальних групах.

На думку психолінгвістів, саме думки та почуття, які виникають у процесі власної мовленнєвої діяльності здобувачів освіти, мають найсильніший вплив на його внутрішній світ. Під час вмотивованої мисленнєво-мовленнєвої діяльності студенти особливо глибоко усвідомлюють значення раніше отриманої інформації та нової інформації та надають їй певну оцінку. Тому при вирішенні як комунікативних, так і пізнавальних завдань необхідно комплексно розглядати про-

блему створення умов для активної мовленнєвої діяльності здобувачів освіти за допомогою спеціальних мовленнєвих ситуацій, які імітують реальне мовленнєве спілкування, ефективно тренують швидкість мовлення, інтонацію та вимову і, зрештою, дають можливість активно використовувати іноземні мови як засіб комунікативного, пізнавального та естетичного виховання.

Розглянемо декілька ситуаційних вправ з метою розвитку навичок усного спілкування, враховуючи вищезазначене.

1. *Рольова гра «Вечірка»*. Попросіть студентів уявити, що вони перебувають на вечірці. Кожному студенту запропонована роль із певним соціальним статусом і цілями (наприклад, гість, господар вечірки, людина, яка намагається завести нові знайомства тощо). Поставте їм запитання, щоб вони могли спілкуватися між собою і грати свої ролі.

2. *Ділова ситуація «Співбесіда із роботодавцем»*. Розділіть студентів на пари. Один студент гратиме роль претендента на роботу, а інший – роль рекрутера або роботодавця. Попросіть їх підготуватися до співбесіди на певну посаду. Після цього вони можуть провести розмову один з одним, ставлячи запитання та відповідаючи на них відповідно до своєї ролі.

3. *Дискусія про спірні питання*. Запропонуйте студентам список тем для обговорення (наприклад, екологічні проблеми, освіта, міжкультурні відносини тощо). Розділіть їх на групи та дайте кожній групі час на підготовку своєї позиції щодо теми. Потім проведіть дискусію, де студенти висловлюватимуть свої аргументи та протидіятимуть аргументам інших учасників.

4. *Інтерв'ю з відомою особою*. Попросіть студентів підготувати запитання для інтерв'ю з вигаданою особою або реальним персонажем (наприклад, письменником, ученим, політиком тощо). Потім вони можуть спробувати поставити ці запитання одне одному, граючи ролі інтерв'юера та інтерв'юйованого.

5. *Інтерактивна гра «Розв'язання проблем»*. Запропонуйте студентам ситуації, що потребують розв'язання (наприклад, конфлікт у групі, несподіваний поворот подій тощо). Попросіть їх працювати в групах і придумати стратегії для розв'язання проблеми. Потім кожна група може представити своє рішення й обговорити його з іншими студентами.

Запропоновані ситуативні завдання допоможуть студентам розвивати навички мовленнєвого спілкування, а також сприятимуть розвитку навичок роботи в команді, аргументації та креативного мислення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення мовленнєвих ситуацій як механізму сприяння розвитку мовленнєвого спілкування виявило їх ефективність у стимулюванні комунікативних навичок. Використання цих ситуацій сприяє покращенню усного висловлювання. Подальші дослідження можуть уточнити оптимальні стратегії використання мовленнєвих ситуацій у навчальних програмах. Розробка нових методик та матеріалів, базованих на принципах мовленнєвих ситуацій, покращить якість мовної освіти та збільшить ефективність навчання. Дослідження впливу різноманітних типів мовлен-

нєвих ситуацій на розвиток різних аспектів мовленнєвого спілкування, таких як лексика, граматики та вимова, допоможуть розширити знання в цій галузі та сприяти розвитку більш ефективних методів навчання. Використання передових технологій, таких як віртуальна реальність та онлайн-платформи, в контексті мовленнєвих ситуацій може відкрити нові можливості для навчання. Дослідження цих технологій може виявити їхні переваги та обмеження в контексті розвитку мовленнєвого спілкування і стати основою для подальших інноваційних підходів в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігіч О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика / Бігіч О. Б. та ін.; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.
2. Васківська Г. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2016. № 1(1). С. 33-38.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2003. 273 с.
4. Колісниченко Н. Поняття «іншомовна комунікація»: її види та основні характеристики. Актуальні проблеми державного управління. 2018. № 3(75). С. 10-11.
5. Ляшенко О. І. Адаптивне навчання як ознака сучасних дидактичних систем. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. 2019. Т. 8: Психологічна теорія і технологія навчання. Вип. 10. С. 185-195.
6. Мамчур Л. І. Реалізація комунікативних вправ як ефективний чинник формування комунікативної компетентності учня. Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики: монографія / за ред. Е. Палихати, О. Петришиної. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. С. 126-138.
7. Михалюк Н., Баласанян О. Іноземна мова за професійним спрямуванням для майбутніх бакалаврів банківської справи. Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів: проблеми та стратегії: Матеріали VI Інтернет-конференції. Кропивницький, 2022. С. 384-385.
8. Нагорнюк Л. Є. Формування іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх журналістів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... к.пед.н. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, 2009. 19 с.
9. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.

REFERENCES

1. Bihich O. B., Borysko N. F., Boretska H. E. (2013). *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka* [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian]
2. Vaskivska H. (2016). *Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti osobystosti yak osnovna problema suchasnoi lnhvodydaktyky* [Formation of communicative competence of the individual as the main problem of modern linguodidactics]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Pedagogical sciences*, 1(1), 33-38 [in Ukrainian]
3. *Zahalnoieuropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia* [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment]. K.: Lenvit [in Ukrainian]
4. Kolisnichenko N. (2018). *Poniattia «inshomovna komunikatsiia»: yii vydy ta osnovni kharakterystyky* [The concept of “foreign language communication”: its types and main characteristics]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 3(75), 10-11 [in Ukrainian]
5. Liashenko O. I. (2019). *Adaptyvne navchannia yak oznaka suchasnykh dydaktychnykh system* [Adaptive learning as a feature of modern didactic systems]. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. – Actual Problems of Psychology: a collection of scientific papers*, 10, 185-195 [in Ukrainian]
6. Mamchur L. I. (2021). *Realizatsiia komunikativnykh vprav yak efektyvnyi chynnyk formuvannia komunikativnoi kompetentnosti uchnia* [Implementation of communicative exercises as an effective factor in the formation of student's communicative competence]. *Stratehichni napriamy rozvytku suchasnoi ukrainskoi lnhvodydaktyky* [Strategic directions of development of modern Ukrainian linguodidactics]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 126-138 [in Ukrainian]
7. Mykhaliuk N., Balasanian O. (2022). *Inozemna mova za profesiinym spriamuvanniam dlia maibutnikh bakalavriv bankivskoi spravy* [Foreign language for professional purposes for future bachelors of banking]. *Inozemna mova u profesiinii pidhotovtsi spetsialistiv: problemy ta stratehii: Materialy VI Internet-konferentsii. Kropyvnytskyi*, 384-385 [in Ukrainian]
8. Nahorniuk L. Ye. (2009). *Formuvannia inshomovnoi profesiinoi komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh zhurnalistiv u protsesi fakhovoi pidhotovky: avtoref. dys. ... k.ped.n.* [Formation of Foreign Language Professional Communicative Competence of Future Journalists in the Process of Professional Training: PhD thesis]. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. Hnatiuka [in Ukrainian]
9. Tarnopolskyi O. B., Kabanova M. R. (2019). *Metodyka vykladannia inozemnykh mov ta yikh aspektiv u vyshchii shkoli* [Methods of teaching foreign languages and their aspects in higher education]. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia [in Ukrainian]